

شاخصه های اخلاقی مادران در الگوگیری از سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) در تربیت فرزندان

فاطمه سیاحی^۱

سحر سالاری^۲

چکیده

تربیت فرزندان صالح از مهم ترین مسائل حیات بشر است والدین به ویژه مادران باید راه و رسم تربیت اخلاقی فرزندان آشنا شوند تا نقش خود را در پرورش فرزند به بهترین شکل انجام داده و شایسته ترین خدمت را به خانواده و جامعه اسلامی کنند، حال اگر بخواهیم فرزندان هم چون حسنین (علیه السلام) داشته باشیم باید شیوه تربیتی حضرت فاطمه (سلام الله علیها) را به عنوان الگویی تمام در نظر بگیریم، زیرا فاطمه زهرا (سلام الله علیها) الگویی کامل و پاک هستند که با در نظر گرفتن شیوه تربیتی ایشان می توان فرزندان صالحی به جامعه اسلامی تحویل داد. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه ای به هدف بررسی شاخصه های اخلاقی از سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) که در دامن پاک ترین و بزرگترین مربی بشریت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) پرورش یافته پرداخته شده است تا با الگوگیری صحیح مادران آموزه های ایشان در امر تربیت تحقق یابد و نتیجه حاصل از این مقاله این است که با الگوگیری صحیح می توان فرزند صالح تربیت کرد.

کلید واژه ها: اخلاق، الگو تربیت، پرورش فرزندان، تربیت فرزندان، سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها)، تربیت، فرزند صالح

^۱ طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) بندر عباس، fatemeh.s.7965@gmail.com

^۲ طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) بندر عباس، salarisahar15@gmail.com

یکی از مهم ترین مسئله در جامعه امروز بحث تربیت فرزندان است. تربیت فرزند در همه اقوام جهانی جایگاه ویژه دارد و در اسلام این جایگاه به خاطر دستورات دینی اهمیت بیشتری پیدا می کند، همان طور که مقام معظم رهبری می فرمایند «مادر می تواند فرزندان را به بهترین وجه تربیت کند، تربیت فرزند به وسیله مادر مثل تربیت در کلاس درس نیست با رفتار است و گفتار است با عاطفه است با نوازش است با لالایی خواندن است و زندگی کردن است، مادران با زندگی کردن فرزند تربیت می کنند، هر چه زن صالح عاقل تر و هوشمند باشد این تربیت بهتر خواهد بود» (خامنه ای، بیانات دیدار جمعی از مداحان اهل بیت علیه السلام با رهبر انقلاب ۱۳۹۲/۲/۱۱)

فرزند، از آغاز آفرینش تاکنون بوده است، چرا که از آن هنگام که انسان های نخستین روش غذا خوردن را به فرزندان خویش یاد دادند، تربیت انجام یافته است، چون انسانی که تنها بوده است اجتماعی شده و با مردمان دیگر زندگی را آغاز کرده باید مسائلی را می آموخت حال برای آموختن این مسائل باید از دیگران الگو می گرفت، همان طور که می دانیم کامل ترین الگوی تربیت انسان کامل از زمان حضرت آدم (علیه السلام) تاکنون پیامبران معصومین (ع) هستند. ما در این مقاله می خواهیم از شخصی به عنوان الگوی کامل تربیت نام ببریم که یک نمونه برتر و الگوی ناب تربیتی هستند، ایشان مادر حسنین حضرت فاطمه زهرا (س) می باشند. با آگاهی از شخصیت جامع حضرت فاطمه (س) و نهادهای کردن اصول مختلف شخصیتی ایشان در زندگی فردی و خانوادگی، پایه های زندگی از ارزش و دوام بسیاری برخوردار خواهند شد. تربیت کودکان و فرزندان در دنیای امروز کاری مهم، دشوار و پیچیده است و به همین موازات مطالعه، مشاوره، دقت، وقت گذاری و ظرافت زیادی را می طلبد (صادقی اردستانی، ۱۳۸۸: ص ۳۵).

فاطمه زهرا (س) محور آفرینش است، شخصیتی که بشر عادی از شناخت او ناتوان است. پدر بزرگوارش اشرف انبیا، پیامبر رحمت (ص) در وصف دختر و الامقام خویش چنین می فرمایند: «ابنتی فاطمه حوراء آدمیه» دخترم فاطمه حوریه ای به سوی آسمان است. شخصیتی که همتا و همسرش امیر عالم هستی، امیر مؤمنان بر او می نازد و در ضمن افتخارات خود می فرماید: «شمارا به خدا سوگند می دهم! آیا در میان شما کسی غیر از من هست که همسرش سرور بانوان بهشتی است؟». او نه تنها حجت خدا بر انسان هاست بلکه حجت خدا بر پیشوایان و امامان معصوم است. آنجا که امام حسن عسکری (ع) می فرماید: «نحن حجة الله على الخلق و فاطمة حجة علينا» ما حجت خداوند بر آفرینندگان و فاطمه حجت خدا بر ماست؛ و سرانجام فرزندش حضرت مهدی، مادر و الامقامش را الگو و اسوه خود انتخاب کرده و می فرماید: «و فی ابنه رسول الله لی أسوة حسنة» برای من از دختر رسول خدا، الگو و اسوه نیکویی است (رحیمیان، ۱۳۸۲).

گرایش به الگو نیاز بشری است که در جهت کمان گرایی و تکامل طلبی به طور فطری در درون انسان ها نهاده شده است از این رو نیاز به سرمشق از سیره معصومین علیه السلام در آموزه های دینی به طور آشکار مورد توجه قرار گرفته است به همین جهت موضوع الگوهای تربیتی از مهم ترین مباحث کلیدی و کاربردی در تربیت است در دین مبین اسلام این موضوع اهمیت ویژه دارد و در قرآن به عنوان مهم ترین منبع اسلامی اهتمام ویژه به آن شده است. حضرت فاطمه (س) امر تربیت را امری تحوّل انگیز، سازنده، نجات ده بشر از خطرات و عوارض می شناسد. او می داند که رمز پیشرفت و انحطاط فرد و جامعه در سایه تربیت قابل خلاصه شدن است. جامعه ای پیشرفته است که تربیت آن پیشرفته باشد و قومی منحل به حساب می آیند که تربیت آن ها منحل باشد، هم او معتقد است که این مادران اند که زمینه را برای بهشتی شدن فرزندان فراهم می سازند.

کتاب ها و مقالاتی درباره ضرورت الگوی تربیتی صحیح وجود دارد از جمله: مقاله الگوی تربیت فرزند بر مبنای تحلیل و تفسیر سوره لقمان نوشته علی همت بناری، استادیار گروه علوم تربیتی جامعه المصطفی العالمیه در تاریخ ۱۳۹۸، که این مقاله به هدف کشف الگوی استفاده شده ی حضرت لقمان در تربیت فرزندش با استفاده از تفسیر و تحلیل آیات مربوطه در سوره لقمان به بررسی این موضوع پرداخته است. مقاله تربیت فرزند در خانواده از منظر سیره امام رضا (علیه السلام) نوشته رابعه هرانی و همکاران نیز مقاله ی دیگری است که به بررسی رویکردهای تربیت فرزند در خانواده از منظر سیره امام رضا (علیه السلام) درباره اهمیت تربیت فرزند در خانواده نوشته شده است. اما مقاله ای دیگری است که بیشتر به سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) در مورد تربیت فرزند پرداخته مقاله الگوهای رفتاری و اخلاقی حضرت فاطمه (سلام الله علیها) از ستاره موسوی، دانش آموخته دکترای علوم تربیتی از دانشگاه اصفهان آموزگار ابتدایی است، این مقاله به هدف بررسی الگوهای رفتاری و اخلاقی فاطمه (سلام الله علیها) و ارائه راهکارهای تربیتی برای تحقق هرچه بیشتر آموزه های ایشان است نوشته شده است. این مقالات بیشتر به بررسی الگوهای تربیتی و راهکارهای تربیتی پرداخته اند اما این مقاله سعی کرده که در ادامه مباحث نوشته شده به شاخصه اخلاقی مادران در الگوی تربیت فرزندان از سیره حضرت زهرا (سلام علیها) بپردازد که مقاله حاضر در دو بخش ۱- مفهومی شناسی و ۲- شاخصه های اخلاقی مادران در الگوی تربیت فرزندان تنظیم شده است.

۱- مفهوم شنایی

۱-۱- شاخصه های اخلاقی

شاخصه ها: از جمع شاخصه است و معنای لغوی آن: ویژگی، مولفه، خاصیت است و معنای اصطلاحی آن جزئی ترین ویژگی و وجه منحصر به فرد یک دست ساخته که آن را از دست ساخته های دیگر متمایز می کند. اخلاق: جمع ((خُلُق)) به معنی سرشت باطنی و ناپیدای انسان است و سرشت و سیرت نیز نامیده می شود؛ چنان که ((خُلُق)) بر صورت ظاهری و دیدنی انسان دارد. (زیبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۲۵، ص ۲۵۷). اخلاق، در اصطلاح تعاریف مختلفی دارد: از دیدگاه آیت الله جوادی آملی، اخلاق یعنی: ملکات نفسانی و هیئات روحی که باعث می شود کارهای زشت یا زیبا، به آسانی از نفس متخلق به اخلاق خاص نشأت گیرد (جوادی آملی، ۱۳۷۴، ص ۷۷). بعضی از پژوهشگران معاصر که به دنبال تعریف جامع تری بر اخلاق بودند تعریف زیر را برای بحث اخلاقی یعنی ملاک تمایز حوزه اخلاق از غیر آن ارائه کردند: تاثیر پایدار فزاینده / کاهنده ای که صفات و افعال اختیاری بر / از کمال انسان دارند و زمینه نوعی از ارزش گذاری را مهیا می کنند، به طوری که پیامدهایی از قبیل کاهش بنیادین رنج و حل موثر اختلاف منابع از کارکردهای انحصاری سویه مثبت آن به شمار می رود (علیزاده ۱۳۹۰، ص ۹۹). آیت الله مصباح معتقد است: موضوع علم اخلاق اعم از ملکات نفسانی که فلاسفه اخلاق تاکنون بر آن تاکید داشته اند، بوده و شامل همه کارهای اختیاری انسان می شود که ارزشی است؛ یعنی متصف به خوب و بد بوده و می تواند برای نفس کمالی را فراهم آورد یا موجب رذیلت و نقصی در نفس شود (مصباح یزدی ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۲۱۴).

۱-۲- الگو

الگو در لغت معانی مختلفی چون سرمشق، نمونه، مثال، طرح، مدل، نظریه، انگاره، قالب، منوال، سبک و غیره (نک: دهخدا، ۱۳۴۲، ج ۸، ص ۷۷؛ معین، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۳۴۲ و جمعی از نویسندگان، بی تا، ص ۶۵) آمده است؛ اما در اصطلاح برای آن تعاریف مختلفی ارائه شده است: از نظر برخی الگوها آن شیوه هایی از زندگی هستند که از فرهنگ نشأت می گیرند و افراد به هنگام عمل به طور طبیعی با این الگوها سروکار دارند و اعمال آنان با این الگوها تطابق می یابد (نک: آلن، ۱۳۷۵، ص ۲۶۰). برخی دیگر آن را به عنوان پیش نویس یا نموداری تعریف کرده اند که راه معمولی یک عمل یا رفتار و یک ساختار ادراکی را نمایش می دهد (هومن، ۱۳۸۶، ص ۶۵).

در عرصه تعلیم و تربیت از دو دیدگاه می‌توان به الگو نگریست: یکی از دیدگاه مصداقی و دیگری از دیدگاه مفهومی. از لحاظ مصداقی «الگو به شخصیتی گفته می‌شود که به سبب دارا بودن برخی خصوصیات شایسته، مورد تقلید و پیروی است» (قائمی مقدم، ۱۳۸۲، ص ۲۶). از لحاظ مفهومی، الگو به طرح و نمونه یا مدلی از شکل یا اشیا یا موردی از رفتار اطلاق می‌شود (ساروخانی، ۱۳۷۰، ص ۶۴۰).

۱-۳- تربیت

واژه تربیت در زبان فارسی به معنی: پروردن یا پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن و آموختن کودک به هنگام بالغ شدن، آمده است (معین ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۰۶۳). تربیت در اصلاح یعنی: فعالیتی هدفمند و دوسویه میان مربی و متربی برای کمک به متربی در تحقق بخشیدن به قابلیت های وی و پرورش شخصیت او در جنبه های گوناگون فردی، اجتماعی، جسمی، عاطفی، اخلاقی و عقلانی و... (بهشتی ۱۳۸۷، ص ۳۵).

۱-۴- سیره

واژه شناسان معانی متعددی برای کلمه سیره بیان کرده اند مانند: روش، طریق، سنت (فیومی ۲۰۰۱، ج ۱، ص ۳۶۱). شماری نیز سیره را مثل فطره بر وزن فعله گرفته اند که برنوع و سبک رفتار دلالت می کند (طریحی ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۳۴۰). سیره در اصطلاح، نیز معانی متفاوتی به کار رفته و تعریف واحد و مورد وفاقی برای آن ارائه نشده است. علامه طباطبایی آن را به معنی طریقه و حالت دانسته که برگرفته از مفهوم لغوی آن است (طباطبایی ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص ۱۹۹). علامه مرتضی مطهری به دلیل هم وزن بودن سیره با فعله سیره را نوع و سبک خاص رفتار دانسته و معتقد است رفتاری که دارای روش و سبک ویژه باشد مصداق سیره است (مطهری ۱۳۸۴، ص ۴۷). بعضی نیز مراد از سیره را مطلق قول و فعل معصومان می دانند (حسینی زاده ۱۳۹۱، ص ۱۰). در این تلقی گفتار به دلیل اینکه جز رفتار آدمی است، از نظر چگونگی صدور از گوینده می تواند سیره محسوب می شود. در این پژوهش مراد از سیره دیدگاه اخیر یعنی مطلق قول و فعل حضرت زهرا (سلام الله علیها) است.

۲-۵- محبت و مهرورزی به فرزندان

روان شناسان معتقدند که کودکان به موازات نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی به ویژه در سنین نخستین، نیازمند ارتباطات عاطفی و پذیرش از جانب دیگران هستند که برآورده کردن این نیازها، موجب بسترسازی آرامش و تعادل روانی و دستیابی به برخی از بالندگی های روانی است. مادر به لحاظ روانی، عاطفی سرشار از مهر و محبت و صفا و صمیمیت است چون ساختار وجودی مادر به گونه ای آفریده شده که قدرت جذب فوق العاده ای دارد و در ابراز احساسات و عواطف از توان بالایی برخوردار است قدرت گیرایی مادران در سطح بسیار عالی قرار دارد که اگر درست استفاده شود در ایجاد پیوند خانوادگی و چگونگی شکل گیری و روابط اجتماعی و تربیت اولاد نقش سازنده ای خواهد داشت مادر می تواند با رعایت اصول و قوانین اسلامی در سازماندهی امور خانواده و پرورش فرزند نقش مهمی ایفا نماید چرا که ویژگی عاطفی زنان بستر مناسبی برای ایفای نقش مادری و تربیت اولاد و مهم ترین نقشی است که یک مادر انتظار می رود چیزی جز نقش تربیتی او نمی تواند باشد یکی از جنبه های مهم نقش تربیتی مادر نقش وی در پرورش عواطف فرزند است که آثار آن در اعمال و رفتار وی نمایان می شود. «درس محبت در خانه حضرت زهرا (س) به طور کامل ارائه می شد و آن حضرت که خود از سرچشمه محبت و عطوفت رسول خدا (ص) سیراب شده و قلبش کانون محبت به همسر و فرزندان بود در این جهت نیز وظیفه مادری خود را به بهترین شکل انجام می داد» (حسینی شاهرودی، ۱۳۸۵، ص ۱۴).

چگونگی صحبت کردن امام حسین (علیه السلام) با مادر و پاسخ حضرت زهرا (سلام الله علیها) نحوه مکالمه آن حضرت با همسرش و احترام گذاردن به بزرگ تر و کسب اجازه، از حدیث شریف کسا آشکار است ادب و احترام در گفتار خانواده فاطمه (سلام الله علیها) نمایان است. استفاده از کلمات محبت آمیز و مؤدبانه سبب محبت و صفای بیشتر خانوادگی می شود، حسنین (علیه السلام) از جد بزرگوارشان اجازه ورود گرفتند، ایشان این گونه احترام و ادب را از گفتار و رفتار مادر و پدر خود آموختند. حتی در گفتار نسبت به یکدیگر نیز ادب و احترام را رعایت می کردند.

یکی از مهم ترین نکاتی که در محبت مادران به کودکان که باید به آن توجه ویژه ای شود تبعیض قائل نشدن در محبت کردن است، همان طور که در این باره روایتی آمده که: علامه مجلسی می گوید: حسن و حسین (علیهما السلام) در کودکی خط می نگاشتند. امام حسن (ع) به امام حسین (ع) رو کرد و گفت: خط من از خط تو بهتر است؛ و امام حسین (ع) گفت: نه بلکه خط من از خط تو نیکوتر است. پس هر دو نزد مادرشان شتافتند و گفتند: مادر، بین ما داوری کن. فاطمه (س) نخواست یکی را بر دیگری برتری داده و یکی را برنجانند از این روی گفت: از پدرتان سؤال کنید. آنان نزد پدر آمدند اما امیرالمؤمنین (ع) نیز نخواست یکی را برتری دهد و دیگری را

آزرده خاطر نماید فرمود: از جدتان رسول خدا (ص) پرسید؛ و چون آن دو نزد پیامبر اکرم (ص) آمدند. او فرمود: من داوری نمی کنم. تا اینکه بالاخره بنا شد فاطمه (س) مجدداً بین آن ها داوری کند در اینجا فاطمه (س) شیوه بسیار زیبا و هنرمندانه ای را انتخاب کرد تا ضمن پایان گرفتن ماجرا هیچ کدام ناراحت نشده ضربه عاطفی نبینند. آری فاطمه (س) فرمود: من گردنبندی دارم که دارای چند گوهر است. اکنون بند آن را می گشایم و آن گوهرها بر زمین می ریزد شما گوهرها را از زمین بر گیرید، هر کس تعداد بیشتری گوهر به دست آورده باشد خط او نیکوتر است.

۲-۶-۱ ایثار

ایثار به معنای برگزیدن، دیگران را بر خویش مقدم داشتن و مانند آن است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۳، ص ۳۶۸) و در اصطلاح عبارت است از بخشش به کسی در مورد چیزی که خود فرد به آن نیاز دارد (نراقی، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۱۲۲). خانواده ای که در آن گذشت و ایثار به عنوان اصل حاکم و برگزیده وجود داشته باشد، در تربیت فرزند نیز بسیار موفق است زیرا چنین محیط های گرمی، بهشتی دنیوی برای فرزندان نیز خواهد بود و طعم شیرین زندگی را به آنان خواهد چکاند (محدثی، ۱۳۸۰، ص ۱۲).

گذشت از حق خویش در جهت سود رساندن به دیگران و ایثار از دیگر آموزه های اخلاقی در زندگی حضرت فاطمه زهرا (س) است که نمونه های عملی فراوان دارد نمونه بارز آن ادای نزد سه روزه رو روزه نداری حضرت فاطمه برای سلامتی حسنین است که ایشان و خانواده کریمش درس در هر سه روز غذای خویش را بیت اسیر به مسکین داده به خود با آب افطار کردند که نتیجه آن نزول سوره انسان در تمجید از عقی بام خالصانه این خانواده بود این گونه ایست این کارها در امور معنوی نیز دیده می شود نمونه عرفان فرمایش اول همسایه سپس خانه حضرت فاطمه (ع) امام حسن (ع) درس بر اینکه چرا در دعا نگران نسبت به اهل خانه ترجیح می دهد است بنابراین مادران از جمله کاری که باید در مورد فرزندان خود انجام دهند آموزش روحیه ایثار و فداکاری است همان طور که مادرمان فاطمه زهرا (س) را به فرزندان خود با عمل می آموخت.

نتیجه گیری

همانطور که گفته شد یکی از مهمترین مسئله در جامعه امروز بحث تربیت فرزندان است و همچنین یکی از اساسی ترین اهداف برای زندگی داشتن فرزندان سالم و صالح است که ثمره و میوه زندگی هستند، از این رو والدین به خصوص مادران که مرکز کانون خانواده هستند، باید تمام سعی و تلاش خود را برای رسیدن به این هدف بزرگ به کار گیرند و اصول اخلاقی در خانواده را رعایت کنند تا فرآیند تربیت اخلاقی فرزندان به درستی انجام شود. بنابراین برای تربیت اخلاقی فرزندان باید مادران الگوی صحیحی داشته باشند که بتوانند حیا و عفت، مومن بودن، محبت و مهریزی و ایثار که از شاخصه های اخلاقی در تربیت هستند را به فرزندان خود بیاموزند، پس بنابراین وقت آن رسیده است که در پناه حضرت فاطمه (سلام الله علیها) بندگی کرده و فرزندان با اخلاق و فاطمی تربیت کنیم. وقت آن رسیده است که فرزندانمان را با پیروی از آن حضرت به سمت کمال و سعادت رهنمون شوند. امید است که همگان در پرتو عمل به سیره اهل بیت علیه السلام به ویژه صدیقه طاهره (سلام الله علیها)، از خود نسلی باتقوا و پرهیزکار باقی بگذاریم.

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. دهخدا، علی اکبر ۱۳۴۲ لغت نامه، تهران، موسسه دانشگاه تهران، سازمان لغت نامه دهخدا ۱۳۷۳
۲. معین، محمد ۱۳۸۵ فرهنگ معین، تهران، امیرکبیر ۱۳۸۵ ش
۳. هومن، حیدرعلی ۱۳۸۶، شناخت روش علمی در علوم رفتاری، تهران سمت ۱۳۸۶ ش
۴. قائمی مقدم، محمدرضا، روش الگویی در تربیت اسلامی، معرفت، شماره ۱۳۸۲، ۶۹ ش
۵. طبری، احمد ۱۳۵۶ ق، ذخائر العقبی، قاره، مکتبه القدس.
۶. زبیدی، محمد بن محمد ۱۴۱۴ ق، تاج العروس، بیروت، دارالفکر
۷. جوادی آملی، ۱۳۷۴ تفسیر موضوعی قرآن کریم - مبادی اخلاق در قرآن، قم، اسراء
۸. عزیززاده، مهدی، ۱۳۹۰ اخلاق چیست؟ تحلیل فرااخلاق از مفهوم حیث اخلاقی، پژوهش های اخلاقی ش ۳
۹. مصباح یزدی، محمد تقی ۱۳۸۴، آموزش عقاید (دوره سه جلدی در یک جلد) چاپ هفدهم، قم، سازمان تبلیغات اسلام
۱۰. معین، محمد ۱۳۸۷، فرهنگ فارسی چاپ دوم تهران، دبیر تربیت
۱۱. بهشتی، محمد ۱۳۸۷، مبانی تربیت در قرآن، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
۱۲. فیومی، احمد بن محمد (۲۰۰۱ ق)، المصباح المنیر، بیروت مکتبه لبنان ناشرین
۱۳. طریحی، فخرالدین بن محمد ۱۳۶۲، مجمع البحرین، تصحیح احمد حسینی اشکوری تهران مرتضوی
۱۴. طباطبایی، محمدحسین ۱۳۷۴، المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین
۱۵. مطهری، مرتضی ۱۳۸۴، سیری در سیره نبوی، چاپ بیست و نهم، تهران، صدرا
۱۶. حسینی زاده، علی ۱۳۹۱ سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت، چاپ یازدهم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد ۱۴۱۲ ق، مفردات الفاظ قرآن، بیروت، دارالشامیه
۱۸. پسندیده، عباس ۱۳۸۲ ش، پژوهشی در فرهنگ حیا، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث
۱۹. وحدتی، راضیه ۱۳۸۰ ش، حیا و روح زندگی، چاپ اول تهران، نشر موثق
۲۰. بابازاده، علی اکبر ۱۳۸۹، تحلیل سیره فاطمه زهرا سلام الله علیها
۲۱. استعاری، محمد، ۱۳۸۹، نگاهی بز زندگی حضرت زهرا سلام الله علیها، تهران، مطهر
۲۲. نراقی، ملا محمد ۱۳۶۸، جامع السادات، تعلیق و تصحیح سید محمد کلانتری، بیروت، موسسه الاعلمی للطبوعات
۲۳. محدثی، جواد ۱۳۸۰ ش، آشنایی با اصول و عوامل تحکیم خانواده، قم، بقیه الله
۲۴. صادق اردستانی، احمد، ۱۳۸۸، حقوق والدین و فرزندان، قم - ایران، موسسه انتشاراتی امام عصر (عج)

۲۵. رحیمیان، محمدحسین ۱۳۸۲، دلیل آفتاب : تحقیق کوتاه پیرامون ارتباط متقابل میان حضرت زهرا و فرزندش حضرت مهدی (عج)، تهران
۲۶. حسینی شاهرودی، سیدمحمد ۱۳۸۵، الگوهای رفتاری حضرت زهرا سلام الله علیها در تربیت فرزند، قم، مرکز انتشارات اسلامی
۲۷. قمی، نفس المهموم فی مصیبه سیدنا الحسین المظلوم و یلیه نفسه المصدور فیما یتجدد به حزن الحاشور، قم، ایران، المكتبة الحیدریه
۲۸. فلسفی، محمدتقی؛ و جوادی، سیدمحمد رضا. (۱۳۸۷). کودک از نظر وراثت و تربیت. قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۹. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳ ب). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ع).
۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ق، الکافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران ۸ج
۳۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۳۶۹، لسان العرب، دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع-بیروت، لبنان، ۱۵ جلد
۳۳. طبرسی، مجمع البیان، ابن شهر آشوب، مناقب بیروت دارالاضواء، الطبعه الثانيه
۳۶. محمدی ری شهری، محمد، حکمت نامه فاطمی (درس هایی از ازدواج حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها)
۳۷. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل آبی طالب
۳۸. سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی الخامنه ای khamenei.ir